

M.N.A. Ruijs
A. van der Knijff
J. van der Lugt
C.E. Reijnders

September, 2007

Projectcode 4057200

**Position paper glastuinbouw Biopark
Terneuzen**
Deelrapport 2:
Kansen voor glastuinbouw(complex) in
Biopark Terneuzen

Inhoud

	Blz.
1. Inleiding	5
2. Macrobenadering	7
2.1 Huidige betekenis en positie van het nationale glastuinbouwcomplex	7
2.2 Toekomstperspectief glastuinbouwcomplex	8
2.2.1 Drijvende krachten	8
2.2.2 Verwachte ontwikkelingen	9
2.2.3 Vertrouwen in de toekomst	12
2.2.4 Trends 2005-2015	12
2.3 Perspectief voor glastuinbouw in Biopark Terneuzen	13
2.3.1 Algemeen	13
2.3.2 Locatie Terneuzen	15
3. Microbenadering	18
3.1 Inleiding	18
3.2 Algemene sterke en zwakke punten en kansen en bedreigingen	19
3.2.1 Sterke en zwakke punten op korte termijn	19
3.2.2 Kansen en bedreigingen op langere termijn	20
3.3 Stakeholder specifieke sterke en zwakke punten en kansen en bedreigingen	21
3.3.1 Sterke en zwakke punten op korte termijn	21
3.3.2 Kansen en bedreigingen op langere termijn	24
Literatuur	28
Bijlage	
1. Areaal glastuinbouw en aantallen bedrijven met tuinbouw onder glas	29

1. Inleiding

In het kader van het TAG project '*Ontwikkeling van een Agribusiness cluster in de kanaalzone Gent Terneuzen*' is een hoofdvraag en een drietal deelvragen gesteld:

Hoofdvraag is: Wat is het toekomstperspectief van een glastuinbouwcomplex en met name van de primaire sector, in Biopark Terneuzen? Dit heeft tot de volgende deelvragen geleid:

1. Wat is de state of the art van de economische betekenis van de schakels in de keten in de regio rond Terneuzen?
2. Welke kansen of potenties zijn er voor een glastuinbouwcomplex en met name de schakel glastuinbouwproductie in Biopark Terneuzen als dit vanuit een macro- en een microbenadering wordt bekeken?
3. Welke (unieke) factoren zijn in de regio onderscheidend en in welke zin zijn ze bepalend voor de kansen en potenties van het gebied als glastuinbouwcomplex?

De bovenvermelde vraagstelling heeft betrekking op TAG werkpakket 2.5: Inpassing cluster in greenport concept.

Het LEI is door Van der Bunt (Adviseurs voor organisatie en beleid) als trekker van het TAG project gevraagd het onderzoek uit te voeren onder de werktitel 'Position Paper Glastuinbouw Biopark Terneuzen'.

Deelvraag 1 is in deelrapport 1 (State of the art glastuinbouw in relatie tot Biopark Terneuzen) beantwoord. Dit deelrapport 2 richt zich op de deelvragen 2 en 3.

Voor de beantwoording van de deelvragen 2 en 3 is als volgt te werk gegaan. In de macrobenadering is vanuit (inter)nationale ontwikkelingen en trends een perspectief geschetst voor glastuinbouwproductie in Terneuzen. In de microbenadering is een aantal actoren in de keten bevraagd op hun visie en strategieën ten aanzien van afzet, vervoer, handel en/of productie van (glas)tuinbouwproducten en ten aanzien van hun vestigingslocaties. De insteek is marktgeoriënteerd. De analyse is zoveel mogelijk kwantitatief onderbouwd.

In de macrobenadering is gebruikgemaakt van het door het LEI opgestelde achtergrondrapport bij de LNV nota 'Kiezen voor Landbouw' (Silvis en De Bont, 2005) en het Landbouw Economisch bericht 2007 (Berkhout en Bruchem, 2007). Nieuwe inzichten zijn meegenomen in het schetsen van potenties.

In de microbenadering zijn de visies en strategieën van actoren in de glastuinbouwketen opgemaakt uit 21 interviews. Vervolgens is een SWOT analyse uitgevoerd: wat zijn de sterke en zwakke punten van de locatie Terneuzen op korte termijn en welke kansen en bedreigingen zijn er voor de langere termijn. Beide benaderingen kennen een kwalitatieve insteek.

In overleg met Van de Bunt (trekker TAG project *Ontwikkeling van een Agribusiness cluster in de kanaalzone Gent Terneuzen*) en ZLTO zijn de stakeholders geselecteerd voor de interviews. Door middel van de microbenadering is de macrobenadering getoetst op realiteitswaarde voor de specifieke situatie van Biopark Terneuzen.

De studie is begeleid door M. van Waes en mevr. M. Huurdeman (Van der Bunt), R. van Leeuwen (R.H. van Leeuwen Beheer B.V.) en A. Kalkhoven (ZLTO).

2. Macrobenedering

2.1 Huidige betekenis en positie van het nationale glastuinbouwcomplex

Het economisch belang van de glastuinbouw heeft betrekking op het gehele glastuinbouwcomplex. Het glastuinbouwcomplex bestaat uit de onderdelen toelevering, primaire sector, verwerking en distributie. Hierna wordt de economische betekenis van het glastuinbouwcomplex geïllustreerd door de toegevoegde waarde en de werkgelegenheid. Daarnaast is voor de glastuinbouwsector (primaire bedrijven) de productiewaarde weergegeven (zie tabel 2.1). Uit tabel 2.1 blijkt dat het glastuinbouwcomplex een substantieel aandeel heeft in de toegevoegde waarde van het totale Nederlandse agrocomplex. Binnen het glastuinbouwcomplex levert de glastuinbouwsector (primaire bedrijven) ongeveer tweederde van de toegevoegde waarde en de werkgelegenheid.

Tabel 2.1 Toegevoegde waarde (mrd euro) en werkgelegenheid (arbeidsjaren) van het glastuinbouwcomplex en hun verdeling over de verschillende onderdelen (2003 en 2005v)¹⁾ en productiewaarde (mln euro) van de glastuinbouwsector (2005 en 2006v)²⁾

	Toegevoegde (mrd euro)	Werkgelegenheid waarde(1000 aje)		Productiewaarde (mln euro)		
		2003	2005v	2003	2005v	2005
<i>Glastuinbouwsector</i>	2,9	3,0	43,0	44,2	4.925	5.220
w.v.: glasgroenten	0,5	-	11,5	-	1.215	1.330
snijbloemen	1,6	-	19,8	-	2.198	2.270
potplanten	0,9	-	10,3	-	1.512	1.620
<i>Aandeel in agrocomplex</i>	20,3%	20,4%	15,9%	16,9%	-	-
Primaire productie	2,9	3,0	43,0	44,2	-	-
Verwerking	0,0	0,1	0,6	-	-	-
Toelevering	1,1	1,2	16,7	14,5	-	-
Distributie	0,3	0,3	4,8	4,6	-	-
<i>Glastuinbouwcomplex</i>	4,5	4,6	66,8	63,8	-	-

Bron: ¹⁾ Silvis en De Bont, 2005; Berkhout, P, 2007; ²⁾ www.tuinbouw.nl.

v= voorlopige cijfers; - = geen data.

Opmerking: de cijfers voor 2003 zijn eind 2006 geactualiseerd en wijken af van eerdere publicaties.

De glastuinbouw is sterk exportgericht. De uitvoer (incl. re-export) van bloemkwekerijgewassen (snijbloemen, potplanten en uitgangsmateriaal) bedroeg in 2006 5,23 miljard euro en van groenten (vers en bewerkt) 3,85 miljard euro (PT, 2007). De belangrijkste afzetlanden voor bloemkwekerijgewassen in 2006 waren (in mln euro; PT, 2007): Duitsland

(1550), Verenigd Koninkrijk (865), Frankrijk (685), Italië (360) en België (200). Voor groenten en fruit zijn de belangrijkste afzetlanden (in mln kg; PT, 2007): Duitsland (955), Verenigd Koninkrijk (430), Rusland (345), België/Luxemburg (205) en Frankrijk (160). Binnen de groenten zijn de belangrijkste exportproducten (in 1000 ton, 2006): tomaat (624,5), komkommer (345,5) en paprika (286,4).

Binnen de overheid wordt het economisch belang van het glastuinbouwcomplex onderkend door de aanwijzing van de glastuinbouw greenports Westland/Oostland, Aalsmeer en Venlo in de Nota Ruimte (VROM, 2004). Uit een recente studie (Hietbrink et al., 2006) blijkt dat driekwart van de toegevoegde waarde van het glastuinbouwcomplex wordt gerealiseerd in de greenports. Van de werkgelegenheid in het glastuinbouwcomplex is bijna 60% in de greenports gesitueerd. Greenport Westland/Oostland is qua betekenis het grootst met een aandeel van 44% in de toegevoegde waarde en 29% in de werkgelegenheid van het glastuinbouwcomplex. Greenports Aalsmeer en Venlo volgen op gepaste afstand.

De huidige positie van het glastuinbouwcomplex kan in de volgende kernpunten worden samengevat (Silvis en De Bont, 2005; Berkhout en Bruchem, 2007):

- de internationale marktpositie van vruchtgroenten is sterk en van de sierteelt zelfs zeer sterk;
- snijbloemen en potplanten zijn (qua waarde) de belangrijkste exportproducten;
- de supermarkten vormen het belangrijkste verkoopkanaal voor groenten. Voor de sierteelt neemt de betekenis ervan toe (vooral in het buitenland);
- de glastuinbouwketen is geconcentreerd in het Westland, Oostland en rond Aalsmeer en Venlo: aanwijzing door de overheid tot greenports;
- het milieu- en arbeidsimago is omstreden;
- het innoverend vermogen van het complex geniet wereldfaam;
- circa 5.660 primaire productiebedrijven met circa 10.500 ha aan tuinbouwgewassen onder glas;
- er zijn grote verschillen in bedrijfsgrootte (gemiddeld 1,6 ha glas; enkele met tientallen ha) en in bedrijfsresultaten.

2.2 Toekomstperspectief glastuinbouwcomplex

2.2.1 Drijvende krachten

De drijvende krachten zijn de factoren die bepalend zijn voor de ontwikkeling van de glastuinbouw en de aanverwante bedrijvigheid (het glastuinbouwcomplex). De factoren hebben betrekking op de vraag naar producten, het internationale handels- en landbouwbeleid, het milieubeleid, de ontwikkelingen in en het beleid ten aanzien van het gebruik van de ruimte en de technologische ontwikkelingen en mogelijkheden.

In kernwoorden gelden voor de glastuinbouw de volgende drijvende krachten (Silvis en De Bont, 2005; Berkhout en Bruchem, 2007):

- de welvaartsgroei stimuleert de vraag naar kwalitatief hoogwaardige groenten en sierteeltproducten;
- supermarkten kiezen voor hun strategische positie tussen het luxe en prijssegment;

- de handelsliberalisatie biedt kansen in nieuwe markten; de concurrentiekracht is mede afhankelijk van de koers van de euro;
- keurmerken slaan aan;
- het overheidsbeleid ten aanzien van gewasbescherming en energie en CO₂ en de eisen vanuit de markt ten aanzien van voedselveiligheid, tracking and tracing, enzovoort dwingen de sector tot aanpassingen: innovatie en transitie;
- de lichtuitstoot ontmoet maatschappelijke kritiek: sector gaat dialoog aan met haar omgeving;
- Greenports bieden (letterlijk en figuurlijk) ruimte voor ontwikkeling;
- continue product vernieuwing en kwaliteitsbevordering;
- mechanisering en automatisering bevordert verlaging arbeidskosten; nieuwe teelt- en kasconcepten verlagen de energiekosten;
- kostprijnsbeheersing en markttechnische voordelen (voldoende productieomvang) stimuleert schaalvergroting;
- ICT versterkt de ketentransparantie.

2.2.2 Verwachte ontwikkelingen (areaal, aantal bedrijven, toegevoegde waarde en werkgelegenheid)

Op basis van de drijvende krachten is in een aantal studies de ontwikkeling van het areaal en aantal bedrijven geschat.

Areaal glastuinbouw

In eerdere LEI-studies (Hietbrink et al., 2002; De Groot en Ruijs, 2004) zijn ramingen gemaakt voor de toekomstige ontwikkeling van het areaal glastuinbouw. Volgens de studie in 2002 zou het areaal groeien van 10.500 naar circa 11.500 ha in 2010. Het areaal zou volgens de studie in 2004 zelfs doorgroeien naar 12.500-14.000 ha in 2020. Beide studies gingen ervan uit dat het areaal vanaf 2002 zou stijgen. Het is gebleken dat het areaal glastuinbouw de laatste jaren stabiel is gebleven (circa 10.500 ha) en in 2006 is het areaal zelfs licht gedaald. Wel heeft een verschuiving plaatsgevonden tussen de subsectoren; het areaal groente is gestegen en het areaal snijbloemen is gedaald. Voor een verdeling van het areaal naar provincie, zie bijlage 1.

De toegenomen productiewaarde van de glastuinbouw in de afgelopen jaren (zie tabel 2.1) is door productiviteitsstijging en door hogere opbrengstprijzen tot stand gekomen. Wanneer de voorzichtige groeivariant wordt verondersteld voor de glastuinbouw als in de studie van De Groot en Ruijs, dan stijgt het areaal richting 2015 tot ongeveer 11.500 ha.

De ontwikkeling van het areaal groeilicht zet sterk door. Op basis van een praktijkinventarisatie in 2004 wordt in alle sectoren een uitbreiding verwacht. Het areaal groeilicht zal naar verwachting uitbreiden tot ruim 4.000 ha in 2010 (De Groot en Ruijs, 2004). Een voorzichtige schatting van het areaal groeilicht in 2015 is minimaal 4.500 ha.

In het kader van Greenport(s) Nederland (Stuurgroep Greenport(s) Nederland, 2007) is de ruimtelijke opgave voor de glastuinbouwgreenports in kaart gebracht en is tevens het geplande areaal in grootschalige glastuinbouwgebieden buiten de greenports geïnventariseerd (zie tabel 2.2).

Tabel 2.2 *Indicatie ruimtelijke 'claims' per Greenport en gepland areaal in grootschalige glastuinbouw-gebieden buiten de greenports in de periode 2006-2020 (bruto ha)*

Glastuinbouw Green-ports	nieuw	herstructurering	transformatie	uitbreiding agrogere-lateerde bedrijvigheid
Westland Oostland	280	2850	1000	110
Aalsmeer	210	420	0	60
Venlo e.o.	780	60	60	520
Grootschalige gebieden buiten greenports	2450	-	-	-
Totaal (ha)	3720	3330	1060	690

Bron Stuurgroep Greenport(s) Nederland, 2007.

Uit tabel 2.2 volgt dat er in de periode 2006-2020 een indicatieve groei wordt verwacht van circa 2.660 ha bruto glas (= 3.720 -1.060). Dit komt overeen met een uitbreiding van het huidige areaal met 1.850-2.000 ha netto glas (bebouwingsgraad: 70-75%), waarmee het totale glastuinbouwareaal zou uitkomen op 12.250-12.400 ha netto glas.

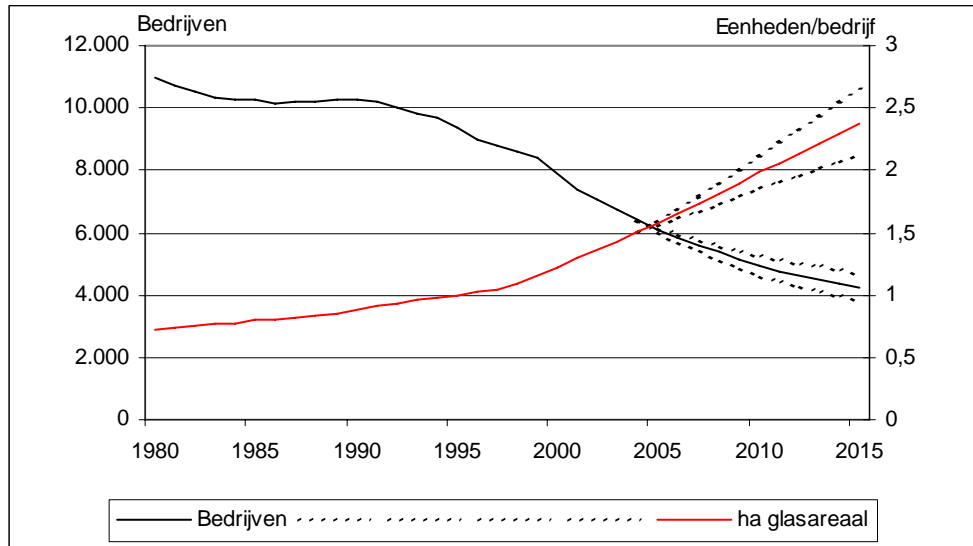
Gelet op de huidige ontwikkelingen (afbraak van glas in bestaande gebieden en realisatie van satellietlocaties, zoals Wieringermeer, Rijsenhout en Deurne e.o.) en het deels moeizaam tot ontwikkeling komen van de nieuwe projectvestigingen (LOG's) mag niet worden verwacht dat het areaal op korte termijn (tot 2010) zal groeien. Voor de langere termijn (richting 2015) zullen meerdere projectvestiging locaties tot realisatie komen. Dit zullen naar verwachting vooral de locaties zijn in de nabijheid van de greenports, agrologistieke knooppunten en (inter)nationale transportassen. De herstructurering en transformatie in de bestaande gebieden zal tegen die tijd ook zijn beslag krijgen, waarbij enerzijds revitalisering van de glastuinbouw plaatsvindt of heeft plaatsgevonden en anderzijds bestaand glas zal zijn getransformeerd in andere functies. De vroegere verwachtingen ten aanzien van de areaalontwikkeling mogen echter naar beneden worden bijgesteld. Het areaal glastuinbouw zal waarschijnlijk eerder gelijk blijven dan toenemen. Oudere glasopstanden - met lagere productiviteit - worden vervangen door bedrijven met een hogere productiviteit. Dit laatste houdt verband met de schaalvergroting en toegenomen kapitaalsintensivering voor technologische vernieuwingen. Daarnaast ligt de marktvrage naar groenteproducten in Europa op het verzadigingsniveau en ondervindt de sierteelt steeds heviger concurrentie vanuit zuidelijk gelegen continenten. De Nederlandse glastuinbouwsector zal zich nog meer dan nu het geval is moeten richten op kwalitatief hoogwaardige producten. Deze hoogwaardige producten resulteren in een hogere toegevoegde waarde.

Concluderend kan gesteld worden dat het areaal glastuinbouw in de periode 2007-2015 onder gunstige omstandigheden licht zal kunnen toenemen.

Aantal bedrijven

In de periode tot 2015 wordt een verdere afname van het aantal bedrijven verwacht (zie figuur 2.1). Volgens de studie van Silvis en De Bont (2005) neemt de schaalomvang van het gemiddeld bedrijf met glas toe tot circa 2,5 ha glas. Voor gespecialiseerde glastuinbouwbedrijven wordt een gemiddeld glasoppervlak in 2015 verwacht van circa 3 ha. De afgelo-

pen jaren laat een sterkere ontwikkeling van de schaalgrootte zien. De verwachting is dat de schaalgrootte zich volgens de bovenste lijn in figuur 2.1 zal ontwikkelen. Het aantal bedrijven daalt sterker en zal eerder de onderste lijn in figuur 2.1 volgen. De verschillen in bedrijfs grootte tussen de bedrijven zullen verder toenemen. Vanaf 2006 worden in de Wieringermeer zeer grote (mega) bedrijven ontwikkeld (in de orde van 25 tot zelfs 100 ha).

Figuur 2.1 Ontwikkeling aantal glastuinbouwbedrijven en gemiddeld glasoppervlak per bedrijf in de periode 1980-2015¹

¹⁾ De doorgetrokken lijn van 2005 naar 2015 geeft de meest waarschijnlijke ontwikkeling aan. De onderbroken lijnen geven de verwachting weer bij een optimistisch en pessimistisch scenario.

Toegevoegde waarde en werkgelegenheid

Voor het glastuinbouwcomplex wordt een toename van de toegevoegde waarde verwacht (zie tabel 2.3). Het aandeel van de primaire sector in de toegevoegde waarde van het glastuinbouwcomplex neemt daarbij iets toe. De werkgelegenheid in de primaire glastuinbouw zal in de periode tot 2015 met circa 6% afnemen (zie tabel 2.3). In de distributie en handel wordt een toename van de werkgelegenheid verwacht.

Tabel 2.3 Toegevoegde waarde en werkgelegenheid (arbeidsjaren) van het glastuinbouwcomplex en hun verdeling over de verschillende onderdelen, 2003 en 2015

	2003 mln.		2015 mln.		2003		2015	
	euro	%	euro	%	aje	%	aje	%
<i>Glastuinbouw, totaal</i>	3.237	67	4.125	71	43.039	64	40.477	64
w.v. glasgroenten	456		507		11.484		10.598	
w.v. snijbloemen	1.553		2.081		19.808		18.840	
w.v. potplanten	861		1.155		10.306		9.798	
<i>Verwerking</i>	50	1	66		588	1	539	1
<i>Toelevering</i>	1.168	24	1315	22	16.710	25	16.380	26
<i>Distributie</i>	2358	7	408	7	6.515	10	6.707	11
<i>Glastuinbouwcomplex</i>	4.799	100	5.848	100	66.827	100	63.565	100
In % van totale agrocomplex	20,3%		21,7%		16,8%		18,2%	
Exportafhankelijkheid	88%		90%		88%		87%	

Bron: Silvis en De Bont, 2005.

2.2.3 Vertrouwen in de toekomst

Uit de LEI-innovatiemonitor blijkt dat de meeste tuinders de toekomst op korte termijn zonnig tegemoet zien. Circa tweederde zegt veel of heel veel vertrouwen te hebben in de nabije toekomst van het bedrijf. Ook over 10 jaar is nog zo' 55% van de tuinders optimistisch. Ongeveer 30% van de bedrijven heeft niet veel vertrouwen in de toekomst op korte termijn, voor de lange termijn is dat 34%. Veel genoemde (een bekende) redenen hiervoor zijn: het bedrijf is te klein, het bedrijf kan niet uitbreiden door beperkingen van ruimtelijke ordening en het bedrijf heeft geen opvolger. Ongeveer 12% van de bedrijven kan worden getypeerd als zoekers. Voor de lange termijn voorzien ze dat een koerswijziging noodzakelijk is. Dit associëren ze vaak met schaalvergroting. En daar zit vaak de kneep. Vragen doemen op als: wil ik uitbreiden, ben ik daartoe in staat (ondernemerschap) en hoe vind ik een geschikte samenwerkingspartner (Van Galen et al., 2007).

2.2.4 Trends 2005-2015

Op basis van het voorgaande kunnen voor de toekomst de volgende trends voor de nationale glastuinbouw worden verwacht:

Trends 2005-2015:

- areaal glastuinbouw zal stabiel blijven richting 2015;
- areaal groeilicht zal groeien naar minimaal 4.500 ha in 2015;
- aantal bedrijven neemt af naar ruim 4200 bedrijven in 2015;
- schaalvergroting zet door naar gemiddeld circa 2,5 ha netto glas per bedrijf;
- het aantal zeer grote bedrijven (> 20 ha) zal binnen de glasgroenteteelt sterk toenemen;

- de toegevoegde waarde van het glastuinbouwcomplex zal substantieel toenemen;
- de werkgelegenheid van het glastuinbouwcomplex zal licht dalen; ruim 70% van de werkgelegenheid komt voor rekening van de primaire glastuinbouw.

2.3 Perspectief voor glastuinbouw in Biopark Terneuzen

Het perspectief voor glastuinbouw in Biopark Terneuzen wordt eerst in algemene zin beschreven en vervolgens specifiek aangegeven voor de locatie Terneuzen. Bij dit laatste is de projectlocatie Terneuzen meestal vergeleken met alternatieve glastuinbouwlocaties in West-Nederland. Daar waar dit anders is, is dit vermeld.

2.3.1 Algemeen

Door de gunstige klimatologische omstandigheden, ligging van bevolkingscentra en logistieke knooppunten is het glastuinbouwcluster van oudsher aanwezig in het westen van Nederland en rondom Venlo. Mede dankzij de ontwikkeling van de Rotterdamse haven en het handelscluster rond Schiphol (Mainports) is het glastuinbouwcluster uitgegroeid tot een cluster van wereldformaat met een dagverbinding voor volumestromen van versproducten vanuit de hele wereld en vanuit eigen bodem naar de (voornamelijk) Europese klant. De nabijheid van veilingen (sierteelt) en logistieke knooppunten (glasgroenten) blijft echter van groot belang. Wel zullen door de mobiliteitstoename in de toekomst met name de logistieke assen en knooppunten in en om de randstad verder dichtslippen. Uit dat oopunt wordt verplaatsing van glastuinbouw naar andere productielocaties aantrekkelijker. Deze ontwikkeling vindt momenteel vooral plaats bij de grootschalige glasgroente-bedrijven, zoals op de Zuid-Hollandse en Zeeuwse eilanden en in het nieuwe glastuinbouwvestigingsgebied in de Wieringermeer.

Met het aanwijzen van de greenports Westland/Oostland, Aalsmeer en Venlo is het economisch belang van de glastuinbouw onderkend en krijgt het ontwikkelingsruimte om zijn positie te behouden en te versterken. Daarnaast heeft het Rijk landbouwontwikkelingsgebieden aangewezen, waarin de glastuinbouw zich kan ontwikkelen. Dit betreft de LOG's Zuidplaspolder, Berlikum, Emmen, Grootslag, Californië/Siberië, Bergerden, IJsselmuiden en Terneuzen. Voor Moerdijkse Hoek is Dinteloord een vervangende locatie; voor Luttelgeest is Almere in de picture. Tenslotte zijn er ook glastuinbouwlocaties van regionale betekenis (satellieten), waarin bundeling van (verspreidliggende) glastuinbouwbedrijven wordt nagestreefd.

Het ontwikkelen van nieuwe projectvestigingen biedt kansen om een duurzaamheidsverbetering te bereiken, zoals collectieve energievoorziening en watervoorziening, landschappelijke inpassing en het verbeteren van de ruimtelijke kwaliteit. Voorbeelden hiervan zijn Bergerden en Wieringermeer. Daarnaast zijn plannen voor collectieve voorzieningen in Californië/Siberië en in de Zuidplaspolder.

De ontwikkelingen in en rondom de glastuinbouwsector gaan dermate snel dat collectieve energievoorziening en restwarmtebenutting in een ander daglicht zijn komen te staan. Door de hogere energieprijzen (voor gas én elektriciteit) kan het voor bedrijven groter dan 5 ha interessanter zijn om zelf energie op te wekken met wkk's en elektriciteit terug

te leveren. De glastuinbouwsector werd in 2006 zelfs netto elektriciteitsleverancier. De belangstelling voor restwarmte is anno 2007 gering en collectieve energieopwekking blijft interessant, mits ondernemers participant zijn in het 'energiebedrijf' (aan het stuur zitten). Een andere ontwikkeling zijn de 'energiearme kassen'. Hierbij 'oogsten' de bedrijven de zonne-energie in de zomermaanden en slaan dit op voor gebruik in de wintermaanden. Hierdoor worden bedrijven minder afhankelijk van fossiele brandstoffen. Deze ontwikkeling conflicteert met restwarmte, omdat beiden in de basislast van de warmtevraag voorzien. Daarnaast levert de ontwikkeling van 'gesloten' kassen een productievoordeel op en ontstaat een vraag naar CO₂ voor bemesting in de zomermaanden.

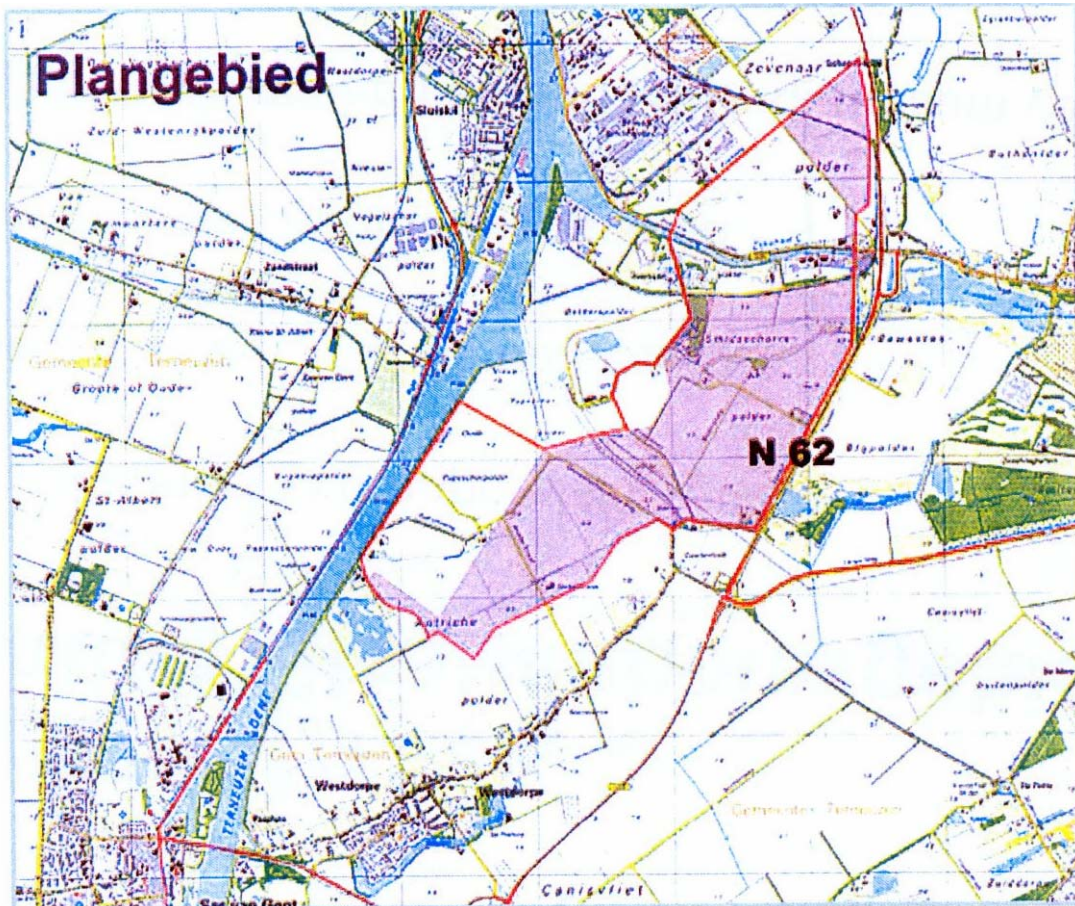
De ontwikkeling van een nieuwe projectvestiging voor glastuinbouw biedt werkgelegenheid voor de regio. Er is daarbij niet alleen behoefte aan laaggeschoolde arbeid, maar ook een toenemende behoefte aan middenkader personeel vanwege de schaalgrootte van de bedrijven. Een belangrijk punt is ook dat de beroepsbevolking affiniteit heeft met de glastuinbouw (soort werk en werkomstandigheden). De glastuinbouwbedrijven zijn daarbij niet alleen afhankelijk van de regionale arbeidsmarkt, omdat ook uitzendbureaus worden ingeschakeld.

De congestie op de wegen zal bij een groeiende economie in de toekomst verder toenemen. Hierbij zijn de verspreiden de komende jaren nog hoofdzakelijk aangewezen op het wegtransport. De transportkosten nemen toe door de kilometerbeprijzing en de koppeling aan de CO₂-emissie ('food en flower miles'). Van retailzijde worden de eisen steeds stringenter ten aanzien van leadtimes (korter), venstertijden en frequentere belevering van producten. Het zal duidelijk zijn dat de afstanden van de productielocaties naar de distributiecentra (DC) van handel en retail een steeds belangrijke factor worden. Hoewel wordt nagedacht over en wordt gewerkt aan dikkere productstromen naar zogenaamde 'hubs' van de handel (vooruitgeschoven DC's) en aan andere vervoersmodaliteiten om de transporten minder tijdskritisch te laten zijn, is de ligging van de productielocatie ten opzichte van handel en distributie voorlopig nog een cruciale factor. Afgelegen productielocaties zijn in agrologistiek opzicht minder gunstig.

In een recent verschenen studie van het Ruimtelijk Plan Bureau (Weterings et al., 2007) wordt gesteld dat 'clusters niet te kopiëren zijn'. Clusters 'kunnen niet worden opgelegd of door beleidsmakers worden gecreëerd. Unieke omstandigheden lijken het succes van clusters te bepalen, wat geen garantie is voor succes in andere regio's'. Daarnaast wordt de tuinbouw als een van de sectoren genoemd, die 'geen regio's kennen die in de periode 1996-2004 een significant bovengemiddelde groei hebben doorgemaakt. Dit is opmerkelijk, omdat juist voor deze sectoren een dominante ruimtelijke clustering wordt verondersteld. Denk bijvoorbeeld aan het Westland voor de sector tuinbouw'. Vervolgens stellen de auteurs dat 'het verre van eenvoudig is hoe het stimuleren van clustering van sectoren kan leiden tot regionaal economische groei, omdat de samenhang tussen clustering en economische groei inhoudelijk en ruimtelijk bijzonder complex is. Het is dus lastig vast te stellen wat de ideale mix is van de achterliggende succesfactoren van bepaalde clusters'. Clusters 'zijn weinig maakbaar en er zijn geen gouden regels die de veronderstelde clusterpotenties rechtvaardigen'. Het voorgaande betekent niet dat er geen initiatieven en inspanningen nodig zijn. Wel dient men er rekening mee te houden dat (succesvolle) clusters moeilijk zijn te construeren.

2.3.2 Locatie Terneuzen

De LOG Terneuzen - nabij het dorp Westdorpe - kent drie polders waar glastuinbouw zich kan ontwikkelen: Schmidsschorrepolder (circa 125 ha), Autrichepolder (circa 75 ha) en de Koegorspolder (circa 15 ha). De locatie ligt ten oosten van het Kanaal van Gent naar Terneuzen en wordt via de Tractaatweg (N62) ontsloten richting het noorden en het zuiden (zie figuur 2.2).

Figuur 2.2: Glastuinbouwlocatie Terneuzen – plangebied (Bron: Witteveen & Bos)

Perspectief vanuit de Nederlandse glastuinbouw

In ruimtelijk opzicht ligt Terneuzen in de zuidwestelijke punt van Nederland. Het ligt niet in een traditioneel glastuinbouwgebied, alhoewel het wel een agrarisch gebied is. Qua ruimtelijk beleid en planologische procedures kan de locatie eerder worden gerealiseerd dan andere glastuinbouwlocaties in Zuid-West Nederland, zoals bij Dinteloord en uitbreiding in bestaande locaties. Provinciale Staten van Zeeland hebben recent de door de tuinders gewenste uitbreiding van glastuinbouw bij Rilland (en ook bij Sirjansland) voorlopig op slot gezet. De Provincie kiest eerst voor realisatie in Terneuzen en daarna mogelijk voor

andere locaties in Zeeland. Wat dat betreft verkeert LOG-Terneuzen in een gunstige positie voor de uitgifte van glastuinbouwkavels.

Vanuit agrologistiek oogpunt ligt de locatie voor *glasgroentebedrijven* minder gunstig ten opzichte van de handelsplaatsen Barendrecht, Westland, Bleiswijk of Venlo. Tenzij producten direct naar de afnemer gaan richting Engeland en Zuid-Europa. De verwachte groei in congestie op de wegen zal ook uitstralen naar de locatie Terneuzen bij transport van producten naar de bestaande agrologistieke knooppunten. Bij direct transport vanuit Terneuzen naar zuidelijke afzetgebieden zal dit wat minder zijn, maar treedt er evenwel hinder op door congestie op de Europese transportassen.

De locatie (totaal 215 ha) is op zich klein om een vestigingsplaats voor handel en distributie te rechtvaardigen vanwaar producten direct naar de eindafnemer gaan. Voor *sier-teeltbedrijven* ligt de locatie ver van de veilingplaatsen (Naaldwijk, Bleiswijk, Aalsmeer en Venlo).

Clusters zijn blijkbaar moeilijk van bovenaf te creëren. Niettemin kunnen beleidsmakers voorwaarden scheppen en faciliteiten bieden, waardoor er een gunstig vestigingsklimaat in Terneuzen kan ontstaan voor ondernemers in de glastuinbouwketen. Het inspelen op de wensen en behoeften van die ondernemers zal zeker van betekenis zijn.

Uit duurzaamheidoptiek is de levering van restwarmte, rest-CO₂ en (gezuiverd) water vanuit de procesindustrie in het havengebied Terneuzen interessant. Echter de schaalvergroting en de ontwikkelingen in het energiebeleid en energiemarkt hebben er toe geleid dat grootschalige bedrijven steeds meer zelf in hun eigen of geclusterde energievoorziening en watervoorziening voorzien. De noodzaak tot het benutten van afvalstromen - hoe duurzaam ook - is vanuit de bedrijfsfilosofie minder urgent geworden. Hierin speelt een belangrijke rol dat de glastuinbouwondernemers sterk hechten aan autonomie en flexibiliteit. Het snel kunnen inspelen op nieuwe kansen en bedreigingen is een belangrijke drijfveer. Een uitzondering kan voor CO₂ worden gemaakt, mits van goede kwaliteit.

Het is afhankelijk van het aanbod (tarief en voorwaarden) dat Warmco (beoogde leverancier van restwarmte) richting de tuinders doet of restwarmtelevering een voldoende concurrerend alternatief is voor eigen opwekking en door tuinders serieus in overweging zal worden genomen. Met betrekking tot de ontwikkeling van energiearme kassen zijn de mogelijkheden voor warmteopslag in de bodem op de locatie beperkt. Deze ontwikkeling vormt hierdoor waarschijnlijk geen grote belemmering voor mogelijke restwarmtelevering.

De grondprijs in Terneuzen is meestal lager dan in de meer gewilde glastuinbouwlocaties in West-Nederland, maar deze is niet altijd doorslaggevend in de uiteindelijke beslissing. Ook de financiers kijken niet alleen naar de huidige lage prijzen, maar ook naar de zekerheden (toekomstige grondwaarde).

Qua klimaat ligt Terneuzen in vergelijking met alternatieve glastuinbouwlocaties in West-Nederland gunstig, zoals ten aanzien van licht en wind, maar de temperaturen laten er wat grotere extremen zien. Een onduidelijk punt is de luchtkwaliteit. De concentraties van fijnstof en ozon zijn in Terneuzen weliswaar hoger dan in alternatieve glastuinbouwlocatie in Nederland, maar blijven binnen de Nederlandse en Europese grenswaarden.

Voor de andere locatiefactoren zoals vestigingsklimaat en omgeving springt Terneuzen er niet duidelijk gunstiger uit dan andere vestigingslocaties. Wel hebben de Zeeuwse overheden (provincie en gemeente Terneuzen) een positieve houding tegenover de komst van glastuinbouw.

Perspectief vanuit de Belgische glastuinbouw

De Belgische glastuinbouw is minder sterk ontwikkeld dan in Nederland. De bedrijven zijn er gemiddeld kleiner en de tuinders werken er minder samen. Nieuwe technologieën worden wel toegepast, maar de penetratie binnen de sector verloopt langzamer dan in Nederland. Ook de betekenis van de glastuinbouw voor de Belgische economie is minder dan in Nederland. Daarnaast is er ook geen specifiek ruimtelijk beleid ten aanzien van de glastuinbouw. Dit laatste zou een pluspunt kunnen zijn voor LOG-Terneuzen om Belgische telers te interesseren om er zich te vestigen. De hogere grondprijs en grotere kavels kunnen mogelijk niet sporen met wat Belgische telers wensen of financieel kunnen dragen. Anderzijds biedt de levering van restwarmte, rest-CO₂ en water perspectieven, omdat het zelf organiseren van deze voorzieningen binnen de Belgische glastuinbouwsector nog in de kinderschoenen staat.

Al met al lijkt de locatie Terneuzen voor de grotere Belgische bedrijven met uitbreidingsplannen een uitkomst te kunnen bieden. De grote groep kleinere bedrijven zullen de stap naar Terneuzen zeer waarschijnlijk te groot vinden.

3. Microbenadering

3.1 Inleiding

In de microbenadering is aan 21 stakeholders in de glastuinbouwketen in Nederland en België gevraagd naar hun visie over de locatie Terneuzen voor vestiging van glastuinbouwbedrijven en voor de activiteiten en mogelijke vestiging van de stakeholders zelf. De interviews zijn gehouden met (tussen haakjes het aantal partijen):

- nederlandse (4) en Belgische tuinders (1);
- sectororganisatie (1);
- koepelorganisatie van toeleveranciers (1);
- Nederlandse (4) en Belgische (1) handel (veiling/groothandel/handelshuis);
- Nederlandse (1) en Belgische (1) retail;
- transport (4);
- dienstverlening (2);
- maatschappelijke organisatie (1).

De interviews zijn teruggekoppeld naar de geïnterviewden voor goedkeuring. Op basis van de interviews is een SWOT-analyse uitgevoerd. Hiermee wordt op korte termijn de sterke en zwakke punten van de locatie Terneuzen aangegeven en op langere termijn de kansen en bedreigingen.

In eerste instantie wordt een overzicht gegeven van enerzijds de sterke en zwakke punten en anderzijds de kansen en bedreigingen op basis van alle interviews. Vervolgens worden de meningen per stakeholdercategorie vermeld. In beide gevallen zijn de meningen onderscheiden naar een aantal rubrieken. De rubrieken zijn op basis van de meningen vastgesteld.

- bedrijfsontwikkeling: ontwikkelingsmogelijkheden voor ondernemer en teler/ondernemersvereniging;
- klimaat: buitenklimaat in relatie tot het glastuinbouwproductieproces;
- warmte, CO₂ en water: leveringsmogelijkheden vanuit de procesindustrie (Biopark Terneuzen);
- arbeidspotentieel: beschikbare potentieel aan werknemers in de regio in kwantitatief en kwalitatief opzicht;
- cultuur: gedrag en attitude ten aanzien van glastuinbouw(productie);
- ligging: ligging in tijd en geld ten opzichte van locaties van ondernemers, toelevering, handel, transport en retail;
- ketenpartijen: mogelijkheden voor de ketenpartijen (toelevering, handel en transport) zelf;
- overheid: rol en houding van de overheden;
- alternatieve locatie: te ontwikkelen nieuwe glastuinbouwlocaties in de nabije en verder weg gelegen regio's;

- organisatieaspect: mogelijke rollen en taken van partijen met betrekking tot de planontwikkeling en realisatie van LOG Terneuzen;
- communicatieaspect: aandacht voor onderwerpen en zaken die openheid en transparantie vragen.

Uit privacy en bedrijfsoverwegingen zijn de partijen en namen van de geïnterviewde personen niet vermeld. Dit was een voorwaarde voor de meeste stakeholders om aan het interview mee te doen.

In eerste instantie (3.2) worden de belangrijkste punten uit de SWOT analyse vermeld. Dit zijn de sterke en zwakke punten en kansen en bedreigingen, die door de stakeholders in algemene zin worden genoemd. In tweede instantie (3.3) worden de sterke en zwakke punten en de kansen en bedreigingen per stakeholder categorie beschreven.

3.2 Algemene sterke en zwakke punten en kansen en bedreigingen

3.2.1 Sterke en zwakke punten op korte termijn

Op basis van de meningen en percepties van stakeholders worden hierna de belangrijkste huidige sterke en zwakke punten van de locatie Terneuzen vermeld.

Sterke punten:

Bedrijfsontwikkeling

- de snellere beschikbaarheid van grote kavels op korte termijn (vanaf najaar 2007) in vergelijking met andere glastuinbouwlocaties in Zuidwest Nederland
- de lagere grondprijzen dan elders in Zuidwest Nederland

Klimaat

- veel zon(uren) en (gemiddeld) gematigde temperaturen: is gunstig voor het teeltproces
- de lagere infectiedruk: is gunstig voor een schonere productiewijze

Arbeidspotentieel

- er is voldoende arbeidspotentieel in kwantitatief opzicht

Warmte, CO₂ en water

- de levering van CO₂ en van (gezuiverd) water vanuit de procesindustrie: duurzaamheid

Ligging

- dichterbij Frankrijk en Zuid Engeland (kanaaltunnel)

Overheid

- goede medewerking vanuit de provinciale en lokale overheden. Er is een breed politiek draagvlak voor de komst van glastuinbouw.

Zwakke punten:

Bedrijfsontwikkeling

- locatie wordt door ondernemers eerder genoemd als nevenvestiging dan als hoofdvestiging. Bij hoofdvestiging in Terneuzen zou ketenintegratie, zoals een (gezamenlijke) verpakkingshal, eerder ter plekke plaatsvinden.
- de hoge grondprijs voor Belgische ondernemers

Warmte, CO₂ en water

- een algemeen punt is dat grootschalige bedrijven momenteel kiezen voor zelf energie opwekken en elektra terugleveren dan voor restwarmtelevering. Niet alleen uit economisch maar ook uit energieoogpunt
- de beperkte mogelijkheden voor warmteopslag in de bodem (aquifer) belemmert de toepassingsmogelijkheden van 'energiearme kassen'

Klimaat

- de beperkte beschikbaarheid aan bronwater

Ligging

- de grote afstand tot bestaande locaties van toelevering, handel, distributie en kennis: hogere kosten
- te kleine omvang (in areaal en producthoeveelheden) en te smal product-assortiment voor vestiging van toelevering, handel of distributie

Cultuur

- er is geen (glas)tuinbouwcultuur aanwezig

Communicatieaspect

- de locatie wordt door een aantal glastuinbouwondernemers als onaantrekkelijke woonomgeving genoemd en is subjectief van aard.

3.2.2 Algemene kansen en bedreigingen op langere termijn

Op basis van de visies en percepties van stakeholders worden hierna de belangrijkste huidige kansen en bedreigingen voor de ontwikkeling van de locatie Terneuzen vermeld.

Kansen:

Bedrijfsontwikkeling

- het kan een mooi gebied worden indien vooruitstrevende ondernemers (met hoogwaardige producten) zich vestigen;
- de betrekkelijk gunstige locatie voor Belgische tuinders. De voor België hogere grondprijs en de locatie over de grens kan een (psychologische) barrière opwerpen
- een overloopgebied voor te saneren solitaire bedrijven in Zeeland en westelijk deel van Noord-Brabant

Ketenpartijen

- in potentie een 'hub' voor handel en distributie, indien de productielocatie van voldoende omvang is (minimaal twee keer zo groot als nu gepland) en voldoende mix van producten heeft. Vanuit die hub moet directe levering naar de afnemer plaats kunnen vinden (Zuid-Engeland en Frankrijk);

Organisatie-aspect

- bij gezamenlijke aanpak van verschillende ketenpartijen (bottum-up): de ondernemers zien als partners in planontwikkeling en realisatie

- meer aandacht voor landschappelijke inpassing van de bedrijven.

Bedreigingen:

Alternatieve locaties

- het beschikbaar komen van alternatieve vestigingslocaties op korte en middellange termijn. De snelheid waarmee de plannen tot ontwikkeling van de vervangende locatie voor LOG Moerdijkse Hoek (Dinteloord) wordt uitgevoerd, kan de interesse bij tuinders (snel) doen afnemen. Dinteloord geniet bij vele partijen de voorkeur boven Terneuzen. Aan de andere kant biedt Dinteloord slechts beperkte ruimte, omdat de locatie nu al door geïnteresseerde tuinders (b)lijkt te zijn overschreven. Voor Brabantse tuinders biedt LOG Californië /Siberië ook een alternatief.

Warmte, CO₂ en water

- restwarmtelevering beperkt flexibiliteit voor ondernemers bij veranderende energiemarkt. Negatieve publiciteit rond het niet doorgaan van een energiebedrijf voor LOG Californië werpt haar schaduw vooruit.

Arbeidspotentieel

- het ontbreken van voldoende arbeidsaanbod in de regio met kennis van (kwaliteitsniveau) en affiniteit voor de glastuinbouw

Overheid: aspect van algemene aard

- de mogelijk aanvullende duurzaamheidseisen voor glastuinbouwbedrijven die vanuit overheid of maatschappij worden gesteld/vereist;
- beleidsmakers sturen te veel wat betreft ambities en inrichting van de glastuinbouwlocatie. Deze worden niet altijd (h)erkend door de ondernemers.

Organisatieaspect

- het gevaar van het onvoldoende snel vollopen van de locatie. De ontwikkeling van LOG Rundedal is daarvan een voorbeeld.

Communicatieaspect

- de toekomstige grondwaarde. De grond vormt de zekerheid voor de financiering door de banken en de oudedagsreserve voor het bedrijf. Onduidelijkheid over de toekomstige functie (bestemming) en daaraan gekoppeld de grondwaarde(stijging) zet de toekomstige financiële basis van het bedrijf onder druk;
- de ontwikkeling van de havenactiviteiten. De vraag en vrees is in hoeverre de havenbedrijven zich zullen ontwikkelen (lees uitbreiden) en daarmee de toekomstige glastuinbouwfunctie kunnen inperken;
- de maatschappelijke acceptatie van de glastuinbouwbedrijven in de regio. Ofschoon het bestemmingsplan de eisen aangeeft en de eerste inrichtingsplannen de invulling daaraan geven, blijft het een onzekere factor in hoeverre de omgeving zich daarin kunnen blijven vinden. De vrees bestaat dat de milieueisen kunnen/zullen worden aangescherpt. Dit geldt ook voor alternatieve locaties.

3.3 Stakeholder specifieke sterke en zwakke punten en kansen en bedreigingen

3.3.1 Sterke en zwakke punten op korte termijn

Hieronder zijn de sterke en zwakke punten per stakeholder categorie weergegeven (zie tabel 3.1).

Tabel 3.1 Sterke en zwakke punten van LOG Terneuzen gezien vanuit de optiek van de stakeholders in de glastuinbouwketen

Type stakeholder	Sterke punten	Zwakke punten
Potentiële telers Nederland	<p><i>Bedrijfsontwikkeling:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Beschikbaarheid kavels op KT - Goedkope grond - Grote kavels <p><i>Klimaat:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Gematigd, veel zon - minder infectiedruk: schonere productiewijze (voedselveiligheid) <p><i>Overheid:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Vergunningen geregeld <p><i>Cultuur</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Goede werkmentaliteit Zeeuwen - Voldoende personeel <p><i>Organisatie-aspect:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Mogelijke samenwerking tussen telers 	<p><i>Ligging:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Ongunstig t.o.v. huidig bedrijf / woonlocatie - Ongunstig t.o.v. handel: hogere transportkosten - ongunstig t.o.v. kennisbronnen <p><i>Klimaat:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Luchtverontreiniging - Beperkte beschikbaarheid bronwater <p><i>Warmte en CO₂:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Restwarmte financieel ongunstiger dan zelf opwekken en elektra terugleveren - Beperkte keuze energieleverancier (capaciteit infrastructuur gehuurd door één leverancier) <p><i>Cultuur:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Geen glastuinbouwcultuur; - Ontbreken tuinbouwaffiniteit bij lokale overheid en bevolking; - Goede werknemers? <p><i>Ketenpartijen:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Geen toeleverende industrie in de regio; <p><i>Communicatie:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Lelijk en verlaten gebied - Onaanrekkelijke woonomgeving
Potentiële teler België	<p><i>Bedrijfsontwikkeling:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Snelle beschikbaarheid van grote kavels; <p><i>Warmte en CO₂:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Centrale voorzieningen voor energie, CO₂ en (gezuiverd) water; <p><i>Ligging:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Gunstig t.o.v. veilingplaatsen in Nederland: voor zowel handel als productie 	<p><i>Arbeidspotentieel:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Onvoldoende lokale beschikbaarheid goed personeel <p><i>Bedrijfsontwikkeling:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Dure grond
Sectororganisatie	<p><i>Bedrijfsontwikkeling:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Financierbaarheid grond - Snelle beschikbaarheid kavels; andere locaties verlopen stroef <p><i>Warmte, CO₂ en water;</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Levering proceswater en CO₂ <p><i>Klimaat:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - instraling en schone lucht <p><i>Arbeidspotentieel:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - kwantitatief <p><i>Overheid:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Medewerking overheden; 	<p><i>Bedrijfsontwikkeling/communicatie:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Geringe grondwaardestijging in de toekomst; <p><i>Ligging:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Ongunstig t.o.v. handel: tunnel is psychologische barrière; - Niet in het logistieke centrum t.o.v. stedelijke agglomeraties <p><i>Ketenpartijen:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Te klein voor lokaal pakstation <p><i>Klimaat:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Geen bronwater

	<p><i>Cultuur;</i> - Leefgebied (rustige bevolking)</p>	<p>- Mogelijk zoute kwel bij grondteelt; <i>Arbeidspotentieel:</i> - Kwalitatief: langdurige werklozen</p>
Toelevering	<p><i>Bedrijfsontwikkeling:</i> - Snelle beschikbaarheid van grote kavels <i>Klimaat:</i> - minder extremen in temperatuur en meer straling</p>	<p><i>Bedrijfsontwikkeling:</i> - Locatie voor de dissatisfiers; <i>Ligging:</i> - Logistiek gezien een uithoek - Onvoldoende omvang locatie en achterland voor vestiging toeleveranciers <i>Warmte en CO₂:</i> - Restwarmte achterhaald</p>
Groothandel Nederland	<p><i>Bedrijfsontwikkeling:</i> - Mogelijke interesse van Belgische telers <i>Ligging:</i> - Voor producenten bij directe afzet naar het Zuiden: m.n. tomaat <i>Klimaat:</i> - Microklimaat en straling <i>Warmte en CO₂:</i> - Restwarmte en rest-CO₂ is pré (wel economisch afweging) <i>Ketenpartijen:</i> - wervingsgebied voor Belgische (groente)veilingen</p>	<p><i>Bedrijfsontwikkeling:</i> - Productkeuze belangrijker dan locatiekeuze; <i>Ligging (afstand in tijd en geld):</i> - t.o.v. (hoofd)vestigingen van handel en distributie - Geen andere handelsbedrijven - Psychologisch ver gebied (ondanks tunnel); - Voor directe afzet van o.a. komkommer niet geweldig vanwege te klein aanbod <i>Overheid:</i> - Planologische (on)zekerheden - Subsidiëren onrendabele top energieproject - Ambitie van overheden en niet van ondernemers <i>Communicatie-aspect:</i> - Planologische (on)zekerheden - Onvoldoende ruchtbaarheid over productielocatie</p>
Groothandel België	<p><i>Bedrijfsontwikkeling:</i> - Snelle beschikbaarheid kavels; <i>Warmte, CO₂ en water:</i> - Centrale voorzieningen van energie, CO₂ en water <i>Ketenpartijen:</i> - Nieuwe productielocatie en potentiële leden voor Belgische veiling</p>	<p><i>Bedrijfsontwikkeling:</i> - Voor Belgische telers dure grond <i>Ligging:</i> - Locatie in Nederland is voor Belgische telers psychologisch gezien een grote stap</p>
Retail Nederland en België	<p><i>Warmte, CO₂ en water:</i> - Duurzaamheid (Biopark) past binnen beleid retail;</p>	<p><i>Bedrijfsontwikkeling:</i> - Productielocatie niet van belang voor retail; <i>Ligging:</i> - Ongunstig t.o.v. DC toeleverancier (van retail)</p>

Transport en vervoer Nederland	<p><i>Ligging:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Ongunstig t.o.v. België, mits er voldoende dikke productstromen rechtstreeks vanaf productielocatie vervoerd kunnen worden. - Dichter bij Frankrijk en bij Zuid-Engeland (kanaaltunnel) 	<p><i>Ligging:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Onderschatting zuidelijke knooppunten en congestie in zomerseizoen op bepaalde routes - Voor logistieke diensten in groenten te smal producten- assortiment. Als Westland een A-locatie is, dan Terneuzen een C-locatie (net als Wieringermeer) - Niet zuidelijk genoeg om geheel Frankrijk te kunnen beleveren. Hub in Noord Frankrijk biedt betere perspectieven.
Dienstverlening Nederland		<p><i>Bedrijfsontwikkeling:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Incourantheid van grond <p><i>Ligging:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Ongunstig t.o.v. Westland. Vraag naar totaal assortiment door retail, waardoor vervoer naar het Westland nodig blijft - Buiten kenniscentrum en het netwerk van Zuid-Holland (Westland/Oostland)
Maatschappelijke organisatie	<p><i>Klimaat:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - gematigd klimaat en veel straling 	<p><i>Ligging:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Ongunstig voor. uit te plaatsen Westlanders; <p><i>Organisatie-aspect:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Woonkavel ligt in ecologische corridor - Te kleine groene buffer tussen glastuinbouw en woonkern Westdorpe - Waterbassin ondiep gepland: grotere ruimtevraag <p><i>Communicatie-aspect:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Onuiddelijk hoe verkeerstromen worden verwerkt

3.3.2 Kansen en bedreigingen op langere termijn

Hieronder zijn de kansen en bedreigingen per stakeholder categorie beschreven (zie tabel 3.2).

Tabel 3.2 Kansen en bedreigingen voor LOG Terneuzen gezien vanuit de optiek van de stakeholders in de glastuinbouwketen

Type stakeholder	Kansen	Bedreigingen
Potentiële telers Nederland	<p><i>Bedrijfsontwikkeling:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Doorgroeien op KT én LT; - Vooruitstrevende ondernemers; - Telersvereniging leidend voor individuele bedrijfsontwikkeling - Mooi gebied, mits meerdere ondernemers volgen; 	<p><i>Bedrijfsontwikkeling:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Schaalvergroting vereist goede organisatie en –structuur - Openheid andere ondernemers <p><i>Overheid:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Aanvullende duurzaamheideisen t.a.v. belasting

	<ul style="list-style-type: none"> - Schaalvergroting: klanten gericht bedienen, toepassen innovaties, kostprijsverlagend - Uitschakelen tussenhandelaren bij samenwerken telervereniging <p><i>Ketenpartijen:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Voor agrologistiek knooppunt, mits 2x zo groot en breed productenpalet <p><i>Organisatie-aspect:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - tuinders als volwaardige partner zien in planontwikkeling en realisatie 	<ul style="list-style-type: none"> - Onbetrouwbare overheid - Overheid stuurt te veel <p><i>Warmte en CO₂:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Geringere flexibiliteit bij restwarmte afname - Restwarmte/CO₂ geen pré,: risico's liggen bij tuinders <p><i>Arbeidsvoorziening:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - kwantitatief en kwalitatief (kennis en tuinbouwaffiniteit); <p><i>Alternatieve locaties:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Groeimogelijkheden elders op KT/MT; - keuze voor locatie Dinteloord <p><i>Communicatie-aspect:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Maatschappelijke acceptatie - Onduidelijkheid wegnemen over de mening onder telers dat 'oorspronkelijke grondeigenaren meedelen in de grondwaardestijging bij andere bestemming binnen 10 j' - Onduidelijkheid over de aanwezige aansluitcapaciteit voor gas
Potentiële teler België	<p><i>Bedrijfsontwikkeling:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Voor Belgische sierteelt-bedrijven, mits met meerderen 	<p><i>Bedrijfsontwikkeling:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Grotere kansen voor grootschalige Nederlandse productiebedrijven <p><i>Warmte en CO₂:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Restwarmtelevering moet wel economisch aantrekkelijk zijn; <p><i>Communicatie-aspect:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Sociaal-economische rechtspositie van Belgische werknemers in Nederland is vraagpunt.
Sectororganisatie	<p><i>Bedrijfsontwikkeling:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - als nevenvestiging boven hoofdvestiging - vestigingsmogelijkheid voor (sanering van) solitaire bedrijven - Interesse van Belgische telers 	<p><i>Warmte en CO₂:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Wkk en teruglevering staat restwarmtelevering in de weg (warmtekorting weinig interessant) - Leveringscapaciteit en –zekerheid van CO₂ op langere termijn <p><i>Klimaat:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Effect havenbedrijven op luchtkwaliteit <p><i>Communicatie-aspect:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Geen interesse van havenbedrijven voor aankoop van glastuinbouwgrond
Toelevering	<p><i>Bedrijfsontwikkeling:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Clustering van activiteiten t.a.v. energie, logistiek en afzet voor ondernemers - Glastuinbouwgrond planologisch interessant: bestemmingswijziging - Loskoppelen productie en logistiek op grootschalige groentebedrijven - Grootschalige sierteeltbedrijven <p><i>Overheid:</i></p>	<p><i>Bedrijfsontwikkeling:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Realisatie afhankelijk van innovatiekracht in regio <p><i>Alternatieve productielocaties</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - beschikbaar op KT/MT <p><i>Warmte en CO₂:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> -Energiebedrijf Californië gaat niet door: geringere flexibiliteit voor ondernemers <p><i>Communicatie-aspect:</i></p>

	- Beleid aan laten sluiten bij ontwikkelingen in sector en keten	- Biopark Terneuzen onvoldoende doordacht op functie glastuinbouw
Groothandel Nederland	<p><i>Bedrijfsontwikkeling:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Aantrekkelijk voor Belgische telers - Lokale waardedoetoevoeging (lokaal pakstation) <p><i>Ketenpartijen:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Handel volgt productie: cross-docken bij voldoende omvang en productdiversiteit - Regionale hub voor (Belgische) producten, mits bundelen van verpakkingsactiviteiten - Openen logistiek centrum van individueel handelspartij bij Terneuzen: Spanje en Italië belangrijke afzetmarkten <p><i>Organisatie-aspect:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Indien ondernemers en handel het initiatief nemen en overheid faciliteert 	<p><i>Bedrijfsontwikkeling:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Lokale waardedoetoevoeging elders door telersvereniging - Bulktelers > crossdocken elders; - Weinig interesse vanuit België en zijn Belgische telers financieel draagkrachtig? <p><i>Warmte en CO₂:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Energiebedrijf Bergerden loopt niet goed: ongunstige uitstraling - Geen concurrerende prijs voor restwarmte en rest-CO₂ (t.o.v. wkk met teruglevering) - MVO geldt niet alleen voor energie en water, maar voor gehele bedrijfsvoering <p><i>Alternatieve locaties:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Locatie Venlo <p><i>Organisatie-aspect:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Onvoldoende snelheid vollopen van de locatie
Groothandel België	<p><i>Bedrijfsontwikkeling:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Veiling heeft Zeeland Seaports benaderd t.b.v. vestiging door Belgische telers <p><i>Ligging:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Congestie rond Antwerpen in de toekomst minder problematisch 	<p><i>Bedrijfsontwikkeling:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Financiële situatie van Belgische telers kan belemmerend zijn - Onvoldoende mate van samenwerking tussen Belgische telers - Hoe ontwikkelen havenbedrijven zich in de toekomst: bestemming-swijziging voor glastuinbouwkavels?
Retail Nederland en België	<p><i>Bedrijfsontwikkeling/ketenpartijen</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Indien sterke cluster met hoogwaardige producten > mogelijk agrologistiek knooppunt 	<p><i>Ligging:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - DC retail ligt voor langere termijn vast
Transport en vervoer Nederland	<p><i>Bedrijfsontwikkeling:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Totaalplaatje kosten Terneuzen afwegen tov andere glastuinbouwgebieden: lagere grondprijs versus mogelijk iets hogere transportkosten. <p><i>Ligging:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Export op UK en in nabije omgeving van Terneuzen een collectiepunt (mixen handel, verzendklaar maken). Of bulktransport van groenten naar UK. <p><i>Organisatie-aspect:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Bij gezamenlijke aanpak van verschillende ketenpartijen op verschillende gebieden (energie, bouw, etc.) 	<p><i>Ligging:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Is infrastructuur berekend op komst glastuinbouwgebied? - DC in de buurt van Calais of Duinkerken. - Voor Midden en Noord Engeland is vervoer per boot een reële optie
Dienstverlening Nederland	<p><i>Bedrijfsontwikkeling:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Belgische ondernemers en Belgische handel hebben wellicht interesse 	<p><i>Warmte, CO₂ en water:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Duurzaamheid is geen pre meer door de ontwikkelingen op energieterrein in glas-

		tuinbouw
Maatschappelijke organisatie	<p><i>Bedrijfsontwikkeling:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Een locatie voor LT, mits op duurzame wijze ingevuld <p><i>Overheid:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Glastuinbouw met 0% lichtemissie: ondersteund door de gemeente <p><i>Ligging:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Agrologistiek knooppunt, mits snel ontwikkeld <p><i>Organisatie-aspect:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Landschappelijke inpassing van bassins (groene hagen) - Recyclen van afvalstromen 	<p><i>Bedrijfsontwikkeling:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Vestiging van Vlaamse tuinders (uitbreiding totaal areaal) <p><i>Water:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Zuiveren van regenwater met chemicaliën

Literatuur

Berkhout, P en C. van Bruchem. *Het Landbouw Economische Bericht 2007*. PR.07.01. LEI, Den Haag, 2007.

Galen, M. van, et al. *Bedrijveninformatienet; Innovatiemonitor*. Agrimonitor. LEI, Den Haag, 2007.

Groot, N. de en M. Ruijs, *Toekomstperspectief glastuinbouw en effecten op CO₂ emissie*. Interne nota, LEI, Den Haag, 2004.

Hietbrink et al., *Waar energie op insteken? Toekomstverkenning glastuinbouw in relatie tot energiebesparingsonderzoek*. Interne nota, LEI, Deen Haag, 2002.

Hietbrink, O, N. de Groot, M. Ruijs en A. van der Vlist. *Ruimte voor Greenports; Clusters en hun betekenis, kosten en baten van investeren*. Interne nota. LEI, Den Haag, 2006.

Silvis, H.J. en C. de Bont. *Perspectief van de Agrarische sector in Nederland*. Rapport PR.05.05. LEI, Den Haag, 2005.

Stuurgroep Greenport(s) Nederland. *Bestuurlijk Uitvoeringsafspraken 2007-2011*. Greenport(s) Nederland, Honselersdijk, 2007.

VROM, *Nota Ruimte*. Ministerie van VROM, Den Haag, 2004.

Weterings, A., F. van Oort, O. Raspe en Th. Verburg. *Clusters en economische groei; Samenvatting*. NAI Uitgevers/RPB, Rotterdam/Den Haag, juni 2007

www.tuinbouw.nl

Bijlage 1 Areaal glastuinbouw en aantallen bedrijven met tuinbouw onder glas

Tabel B1.1 Areaal glastuinbouw en overig glas per provincie naar subsector in 2005 (ha)

	Groenten	Snijbloemen	Pot/perkplanten	Overig	Totaal
Groningen	18	23	24	4	68
Friesland	93	9	7	4	113
Drenthe	94	98	42	5	239
Overijssel	62	11	39	14	126
Flevoland	21	130	38	3	193
Gelderland	118	386	160	68	731
Utrecht	82	22	23	14	142
Noord-Holland	106	561	227	89	984
Zuid-Holland	2259	1987	1122	246	5615
Zeeland	127	20	8	4	160
Noord-Brabant	882	136	148	140	1306
Limburg	584	142	88	50	864

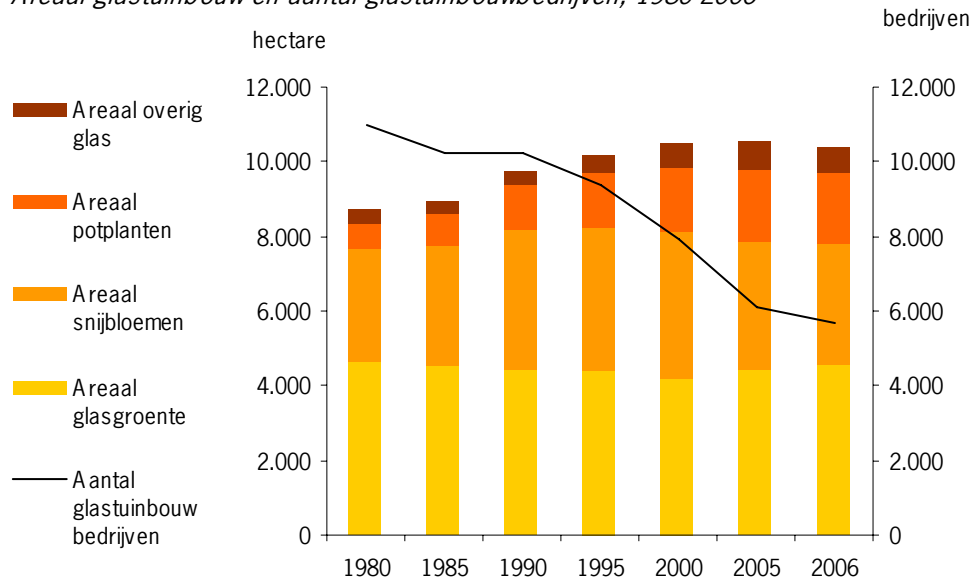
Bron: CBS.

Tabel B1.2 Aantal bedrijven met tuinbouw onder glas naar glasoppervlakte en provincie in 2005

	Bedrijven met ha tuinbouw onder glas					Totaal
	0 tot 0,5	0,5 tot 1	1 tot 2	2 tot 3	> 3	
Groningen	41	18	11	5	5	80
Friesland	43	11	5	3	10	72
Drenthe	67	12	21	18	29	147
Overijssel	101	19	12	8	10	150
Flevoland	18	20	35	15	18	106
Gelderland	468	216	122	53	43	902
Utrecht	81	27	18	8	11	145
Noord-Holland	625	189	196	55	65	1.130
Zuid-Holland	1217	833	1009	443	429	3.931
Zeeland	71	20	17	8	8	124
Noord-Brabant	525	224	207	108	96	1.160
Limburg	226	162	138	56	73	655

Bron: CBS.

Areaal glastuinbouw en aantal glastuinbouwbedrijven, 1980-2006

Figuur B.1 Areaal glastuinbouw en aantal glastuinbouw in de periode 1980-2006
Bron. Berkhout en Bruchem, 2007.